

A TÖRTÉNELEMTUDAT (ALAP)MŰVELETE

Drago Jančar: Ma éjjel láttam őt

Drago Jančar, az egyik legtöbb nyelvre lefordított szlovén író, drámaíró, esszéista, a Szlovén Tudományos és Művészeti Akadémia tagja. *Ma éjjel láttam őt* című regénye 2016-ban jelent meg magyarul Gállos Orsolya fordításában, és ugyanebben az évben mutatták be a budapesti Margó Fesztiválon.

A „kitalált történeteink a valóságból születnek” anderseni mottóval kezdődő mű Veronika életének fiktív (vagy valós?) eseményeit beszéli el. A történelem általános fogalmainak igazságigény-elképzelését szem előtt tartva olyan narratív epizódokat tár elénk – kiaknázva forrásainak tapasztalati tartalmát, valamint az elbeszélte történetek közötti jelentés-összefüggéseket –, melyek egy különösen szerethető és független úrilány sorsának 1936-tól 1944-ig tartó szakaszát mesélik el.

A szlovén történelmi/kulturális (ön)reflexió diszkurzusai az elmúlt két évtizedben egyre hangsúlyozottabban építik be a művészet – így az irodalom – szerkezeteibe azokat a szemléleti változásokat, amelyek a második világháború után elhallgatottak voltak. Drago Jančar műveiben így a valósághoz kötöttség és a ténszerűség mint művészi lehetőség villan fel nyomatékosan, vagyis az irodalmi beszédformának az a módja, amely színre viszi a valóság és a majdnem-valóság dialógusát. Tényszerűség és fikcionalitás összjátéka kapcsán bontakoztatja ki a múlt tényleges eseményeinek jelentés-összefüggéseit. Az imagináció lendülete a valós ismerethez képest, a történelmi tény meggyőzőereje a dokumentumokon keresztül, a tapasztalat és a túlélők vallomásai által válik erőteljesebbé.

E regényes történet hátterét a 2006-ban megjelent szlovén helytörténeti *Krónika* című lap biztosítja. Az újság azoknak a tanúknak a II. világháború előtti eseményekről elmondott vallomását közli, akik túléltek a háborút. A legérdekesebb történetet egy nagyon híres vár egykori házvezetője mesélte a szlovén Hrabar családról. Pontosabban Radéről és feleségéről, Ksenijáról, akiket különös körülmények között '44-ben elhurcoltak, maradványaikra pedig csak 2015-ben találtak rá – temetésük Szlovéniában hatalmas sajtóvilvánosságot kapott.¹ Jančar a

¹ A partizánok által több mint hetven éve lemészárolt civilek maradványaira 2009-ben bukkantak rá a Huda Jama-i tömegsírbán. Történészek és szemtanúk elmondása szerint több mint három-ezer áldozat volt a barlangban. Ez a felfedezés nagyon megrázta a szlovén társadalmat, annak ellenére, hogy sokan tudtak létezéséről, de hallgattak róla. Ugyanakkor a Huda Jama-i mézszárlás

L'Harmattan Kiadó
Fordította Gállos Orsolya
Budapest, 2016
202 oldal, 2490 Ft

múlt és közelmúlt történeti megjelenésének kérdését a fiktív történelmi narratíva keretében taglalja; regényében e történelmi kontextus különböző aspektusait próbálja alaposan rekonstruálni.

A *Ma éjjel láttam őt* az 1941–45 közötti, a szlovén/jugoszláv történelem máig legvéresebb, a *partizánok* és a *szlovén fehérgárdisták*, a *horvát usztasák* és a szerb *csetnik*ek közötti konfliktusára reflektálva a térség történelmi polarizáltságát mutatja be, éltetve a kulturális tapasztalat heterogenitását, hangsúlyozva a különböző kulturális entitásokat, az eltérő történelmi célok szerteágazó meglétét. Drago Jančar könyvének egyik legnagyobb erénye, hogy a különféle kulturális alakzatok és társadalmi folyamatok bemutatása leszámolásra készíti olvasóját a társadalom homogén elképzelésével.

Jančar a múlt és jelen komplexitását, a térség történelmi és politikai alakulatainak különféle interpretációját a megbocsátás történeteként próbálja elénk tárni, rámutatva, hogy lehetetlen elfelejteni mindazt, ami a háború során történt. A könyv ezért összefüggésbe állítja a több forrásból kipuhított tényszerű információkat és jelentéstartó történeteket: a történelemnek abba a szakaszába helyezi el őket, amikor e térség az emberi természet alakíthatóságával, a társadalmi alakulatok szétesésével és újraszervezésével kapcsolatos élelmekkel küszködött.

Az öt fejezetből álló regény öt történetet tár elénk, öt különböző narrátorral: az első elbeszélő a jugoszláv királyi hadsereg tisztje, a második Veronika anyja, a harmadik egy német doktor (aki azt tanulta, hogy segítsen az embereken, gyógyítsa őket, de hirtelen egy gyilkos háborúban találja magát), a negyedik a házvezetőnő, az ötödik egy partizán. A többszólamú szöveg – a különböző történelmi oppozíciók és kódok fiktív rekonstrukciója – a történelmi és poétikai világ sokszínű viszonyát teremti meg.

Stevan Radovanović, szerb őrnagy, a királyi gárdához tartozó lovasszázad parancsnoka, a drávai hadosztály egykori kapitánya az első elbeszélő, aki a II. világháborúban a világ végét véli felfedezni. Számára a Királyi Jugoszlávia fináléja jelenti mindezt.

„[T]öbbé semmi sincs: nincs Veronika, nincs a király, nincs Jugoszlávia”, ellenben van „[m]egvert hadsereg. Katonai összeomlás. Hadsereg ország nélkül. A barakk falán a fiatal király arcképe, aki nem volt sehol, miközben mi az ő királyságáért verekedtünk, és most, hogy a hadserege fogságba esett, a kutyáit sétáltatja egy londoni parkban. Vagy teázik. Vagy a rádióhíreket hallgatja annak a furcsa nevű Titónak az utolsó beszédéről, annak az orosz kémnek, az egykori osztrák káplárnak, annak a horvát bikficnek a beszédéről, aki beköltözött a királyi palotába a belgrádi Dedinyében.”

Az 1936-ban a királyság északi és nyugati határának központi véderejét adó drávai hadosztály taktikai megerősítését szolgáló narrátor élete a hadsereg és a lovak körül forgott, egészen addig, míg Leo Zarnik, a helyi társadalom magas rangú tagja feleségének, Veronikának lovaglórakat nem kezd adni. A két különböző világból jövő ember véletlen találkozás a szerelmi történeté alakul. „Éreztem, hogy elkezdődött valami, ami kikerülhetetlen volt egész idő alatt.” Veronika megszökik a tiszttel Szerbiába. Gyorsan megtapasztalja, hogy olyan világba érkezett, amelyben mások a játékszabályok, ahol a nő messze nem egyenrangú a férfival, s e körülmények között gyorsan kihűl a szerelem is. Visszatér türelmes férjéhez, hogy ott folytassák, ahol abbahagyták. Férje egy várat vesz neki hatalmas telekkel, ahol addig élvezni nagyvilági életét, amíg be nem következik a háború, a partizánok pedig egy hideg januári éjszakán elhurcolják, majd megölik őket.

A történelmi éjszaka a káosz és erőszak arcát mutatja meg. Ennek a brutalitásnak a

miatt soha senki ellen nem indítottak eljárást Szlovéniában, még az ország 1991-es függetlenné válása után sem. 2016-ban temették el a *Huda Jama*-i tömegsírból exhumált áldozatokat.

tanúja Veronika anyja, Josipina is, aki 1944 januárjának elején eltűnt lányát siratja, felidézve élete különös alakulását, és kifejezve dühét azért, hogy az úri világ helyett egy messzi, bolgár határ menti „szerb porfészket” választott, „ahol szilvapálinkától bűzlik mindenki, tyúkokat tart”, miközben ő egész Ljubljana által csodált ifjú hölgy volt, akit ráadásul Berlinben tanítottak. A regény egyik legmegrázóbb része, amikor az anya az olasz népdal, az *Ona mula di berenson* éneklésével hívogatja szeretett lányát. A dal a férjével való utazgatások emlékét idézi meg. Mivel Veronika is úton van (a halál felé), amiről az anya mit sem sejt, ezért éneklése fájó megrendülést kelt az olvasóban.

Horst Hubmayer doktor, a német katonaoorvos vallomásából kiderül, hogy undort érez a kozmikus értelmetlenség iránt, számára az embert nemcsak az elkövetett tettei kísértik, hanem azok is, amelyeket megtehetett volna, vagy legalábbis megpróbálhatott volna megtenni, mégsem tett meg. A doktor a Wehrmachtban teljesít szolgálatot, többször meglátogatta Veronikát és férjét a várban, ahova zongoraművész járt fel és Beethovent hallgattak.

Veronika semmilyen kapcsolatot nem akart a szörnyű korról, amelyben élt. Pedig nagyon jó viszonyban volt az emberekkel, akik aztán elárulták és kivégezték. Társaságába fogadta a nácinak bélyegzett német orvost, később ezért hurcolták el és ölték meg őt a partizánok.

„A mai időkben azokat tisztelik életükben vagy holtukban, akik készek a harcra, sőt, a közös eszméért való áldozatra is. Így gondolkodnak a győztesek és a legyőzöttek. Senki sem értékeli azokat, akik pusztán csak élni akartak. Akik szerették embertársaikat, a természetet, az állatokat, a világot, és ezzel együtt voltak boldogok. Manapság ez nem elég. És noha azok közé tartozom, akik harcoltak, még ha le is győzték őket, én tulajdonképpen csak élni akartam. Hogy ennek van csak értelme, a háború idején fedte fel előttem az a kíváncsi, vidám, az egész világra nyitott és kissé szomorú hölgy, Veronika, akivel abban a közeli távoli tartományban találkoztam. Csak élni akart, harmóniában önmagával, csak meg akarta ismerni önmagát és az embereket maga körül. És megölték.”

A regény negyedik narrátora, a házvezetőnő, aki tanúja volt az elhurcolásnak, a partizánok között ráismert Jeranek Ivanra, az urasági cselédre, aki feljelentette gazdáit a partizánoknak: „Ó, Ivan, ó Jeranek, gondoltam, milyen szépen énekeltél a templomi kórusban, most meg a havat rugdosod és várod, hogy mikor viszik el az úrnőt, aki segített rajtad. Meg az urat, aki mindig megdicsérte és megfizette a munkádat.” Jeranek Ivan, a partizánnyugdíjjal éledegélő paraszt a háború után megváltoztatta életét, éveken át járt a gyűlésekre és segített az új hatalomnak; büszkén tapsolt a marsall beszédének 1945 májusában Ljubljánában; a partizánokhoz beállva élősködő kizsákmányolónak nevezte a munkáltatóját.

A textuálistól a történelmi kérdések felé való elmozdulás a szöveg kontextusának a figyelembevételét eredményezi az esztétikai-etikai, poétikai-morális értékek közötti határterületeken. Ugyanis végig a műben etikai értékek rejtőzködnek, egyes szereplők morális tartása megrendítő, de mivel a háborúban kevés a moralitás, Jeranek is csupán ennyit tud mondani a kivégzésről:

„Nem voltak elég bizonyítékaink, ez igaz. De érthető a dolog, mert fiatalok voltunk és eszünket vesztettük a szüntelen harctól, úgy üldöztek bennünket, mint a vadak, ahogy ugyancsak Janko elvtárs mondta, és néha könyörtelenül vissza kellett vágnunk. Igaza volt, Janko, a fiam, aki a barátom nevét viseli, meg fogja érteni, ha egyszer elmondom neki. Hogy képesek és képtelenek is voltunk visszavágni. Nem kell tudnia, mi történt a várbeliekkel a vadászháznál. Elég, ha annyit tud, amennyi a könyvekben áll, hogy kivégezték őket.”

A *Ma éjjel láttam őt* című Jančar-regényt társadalmi érzékenység jellemzi. Tudniillik a történet-/történelempézés oksági-logikai tényezőinek a feltárása felé fordul. Szereplői a narráció szükséges és szükségszerű alkotóelemei, mégis az az érzésünk támad, hogy aki beszél a történetben, az nagyon sokszor egyenlő azzal, aki a valóságban él/ír.

Jančar regénye a jelölt hangok/szereplők kereszteződéséből, összefonódásából áll. A kulcsszereplők elbeszéléseiből, memoárjából, visszaemlékezéseiből összeálló szövegek az egészet kis narratív egységekre bontják. Látjuk, a történet az elbeszélők saját, személyes tapasztalatain alapul, így a narrátor mindig az adott történet elbeszélője, aki különböző távolságból, attitűdből, politikai meggyőződésből tájékoztat. A regény ezzel a technikával nem csupán egy történetet próbál bemutatni, hanem a történet elbeszélésével, illetve az elbeszélő személyek sajátos hangjával – a különböző információk és fontos vagy mellékes körülmények ismertetésével – magának a történelemnek a bonyolultságára próbál rámutatni. A történelmi nézőpont attól függ, éppen melyik szereplő nézőpontjából hangzik el az elbeszélés. Érdekes azonban megfigyelni, hogy a műben nincs értékelő attitűd, Drago Jančarnál ez olyan finom játék, amely módosítja az olvasó kapcsolatát a történelemmel. Erre azért van szükség, hogy megerősítse a két világ átjárhatóságát, illetve átjárhatatlanságát, vagyis hogy az adott merev történelmi kereteket lazítsa, felforgassa. A sokszoros nézőpontú mű pluralista szemléletű elbeszélés révén mutatja be a történelem bonyolult koordináta-rendszerét. Ezt támasztja alá a regény elbeszélőinek ábrázolása és nem utolsósorban az idő és a tér kérdése is.

A regényben meglehetősen körülhatárolt az idő és a tér: 1936–1944, Ljubljana és környéke. A elbeszélések által elmondott történés olyan történelmi áthallásokat közvetít, olyan problémával néz szembe, amelyekre a történelemtudományok még nem képesek, mert a II. világháború eseményei még viszonylag közel állnak hozzánk, és inkább az emlékezet, mintsem az objektív történelem területéhez tartoznak.² A regény ilyen megformálása a történelem felismerésének, tévedéseinek és helyreigazításainak az elbeszélhetőségét tárja elénk, a két világ – partizánok és fegyveresek – köré csoportosuló háló összegzését adja. Az elbeszélők a saját nézőpontjuk szabta korlátok közül nehezen tudnak kimozdulni, szinte áthidalhatatlanok a szemléletbeli és ideológiai különbözőségek, ám az elbeszélők koordinátái között gyakoriak az átfedések, ismétlődnek vagy újramegújulnak a tapasztalásokon alapuló cselekvések, emlékek. Jančar szövegalkazatában a nagy számmal előforduló ismételt tartalmak olyan narratív megoldások, melyek révén a történelemtudományról szóló visszaemlékezések ebből a perspektívából lesznek megragadók. Őt elbeszélő ugyanarra az eseményre ötféleképpen emlékezik. Az ismételt történetek – az elmondottak néha szóról szóra azonosak – többnyire reflektáltak, ugyanis az elbeszélők világnézetét és ideológiáját tükrözik. Ám mind az ötben van egy közös: Veronika szeretett személye. Minden férfi szereplő őt szereti: a férje, a szerb szeretője, a német doktor és a regény végén megtudjuk, hogy a partizán is, aki rangon alulinak érezve magát, emberi gyarlósága miatt jelenti fel Veronikát a partizánoknak, miközben Veronika a háború alatt is olyan törvények szerint akart élni, mint békeidőben. Azt tenni, ami örömet szerez neki: Beethovent hallgatni, társas életet élni, lovagolni. Nem volt benne előítélet, nem volt politikailag elkötelezett, csak olyan ember volt, aki a viharos események peremén élt, és nem is értette igazán a történeteket – csupán élni akart.

A regény eddig több díjban is részesült: 2011-ben az év legjobb regényének választották, s megkapta a Kresnik-díjat, ugyanebben az évben az Európai Irodalmi Díjat, valamint 2014-ben a legjobb külföldi regénynek járó díjat Franciaországban. Sikerének legfőbb oka lehet, hogy még csak hallgatólagos ítéletet sem közvetít, de – rámutatva az ideológiai és

² Bár az emlékezetkutatás a legújabb történelemtudomány iránya; több esetben a történelem objektív leírása nem lehetséges. Az emlékananyagok általában az emlékezők által folyamatosan átélt közelmúlt horizontjából történve rendeződnek narratív struktúrába.

etikai ismeretekre – a korra adott esztétikai reflexiókat tárja elénk, jelentésadásával több-
rétegű tapasztalás birtokába visz és átfogó perspektívát kínál a történelem megértéséhez.
„Az irodalom és a történelem azzal egy időben, hogy alapvetően másképp működteti az
elbeszélést, a történetmondást, jelentős tapasztalatokat hordoznak egymás számára a lé-
tesülés és az értelmezés perspektívájában is.”³

³ Thomka Beáta: Kulturális és kontextuális narratológia, in: Jankovics József (szerk.): *Nem süllyed az emberiség*, MTA Irodalomtudományi Intézet, Budapest, 2007, 1373.

„Összegyűjteni mindazt,
ami a fejünk fölött gazdátlanul
köröz, eltérített utasszállítót,
műholdat, űrszemetet, a törmelékből
gyűrűket vonni magunk köré,
félbehagyni az ellipszist, letérni
a kijelölt pályáról.”

ZÁVADA PÉTER
RONCS SZÉLÁRNYÉKBAN

A BILINCS A SZABADSÁG LEGYEN

mészöly miklós polcz alaine

levelezése 1948–1997

” Egy talpig racionális, föld jegyében született, görcsösségig kemény és csontos lény vonzódott egy levegő jegyében született, betegségeitől törekeny lényhez. És viszont. Szerintem ez így rendjén való volt, még ha ennyire ellentétes alkatok viszonyát a külvilág általában nem is érti.

– NÁDAS PÉTER